

BALKAN TÜRKLERİNİN II. DÜNYA SAVAŞINDA YAŞADIĞI TRAJEDİ ÜZERİNE BİR ROMAN: DRİNA'DA SON GÜN

Arş. Gör. Abdurrahman KOLCU*

ÖZ: Çağdaş Türk Edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Faik Baysal'ın *Drina'da Son Gün* adlı romanı eski Yugoslavya'daki Türklerin II. Dünya Savaşı sırasında yaşadıkları olumsuzlukları konu edinmektedir. Roman, söz konusu olumsuz koşullarda bulunmuş ve sonrasında Türkiye'ye göç etmiş olan Rıza Selmanoviç (Yenerer) adlı kişinin başından geçen birtakım olaylara dayanmaktadır. Romanda bilhassa savaş, savaşın nedenleri ve barış içinde birlikte yaşama konuları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Bu çerçevede özellikle eğitim ve tarihin yorumlanması konusunda dikkat çekici bir yaklaşım da ortaya konmuştur. Bu makalede, romanın tarihsel arka planı çizilmekte ve romanda savunulan tezler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Faik Baysal, II. Dünya Savaşı, Balkan Türkleri, Milliyetçilik, Drina'da Son Gün.

“The Last Day in Drina” A Novel on the Tragedy of Balkan Turks in the 2nd World War

ABSTRACT: Faik Baysal is one of the most important writers of contemporary Turkish Literature. Baysal's novel named *Drina'da Son Gün* (The Last Day in Drina) described the inhumane conditions and lives of Turks of former the Jugoslavia. It was based on Rıza Selmanoviç's (Yenerer) biography, who lived the conditions and finally moved to Turkey. Some topics such as the war, reasons of the war and living at peace were discussed in the novel. In the Last Day in Drina, an interesting approach to interpreting of education and history was especially expressed in it. The article describes the background of the novel and considers the ideas in it.

Key Words: Faik Baysal, World War II, Balkan Turks, Nationalism, Drina'da Son Gün.

---

* Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., abdkol@mynet.com

Giriş

20. yüzyıl Türk Edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Faik Baysal, yazı hayatına şiirle başladı. Hikâye ve şiirleri Büyük Doğu, Servet-i Fünun-Uyanış, Yarattış, Hisar ve Varlık gibi dergilerde yayımlandı. Sonraları roman ve hikâye alanında yoğunlaşan yazarın önemli eserleri arasında *Sarduvan*, *Drina'da Son Gün*, *Rezil Dünya* ve *Voli* gibi romanları, *Perşembe Adası* ve *Nuni* gibi hikâye kitapları sayılabilir. Baysal'ın söz konusu eserleri arasında *Drina'da Son Gün* yalnız onun yazarlığı açısından değil, Türk Edebiyatı için de kahraman kadrosu, olayların geçtiği mekânlar ve dayandığı tarihsel gerçeklik bakımından oldukça sıra dışı ve ilginç bir romandır. Yugoslavya göçmeni Rıza Yenerer (Selmanoviç)'in yaşamış olduğu bazı olaylara dayanan romanda, Yugoslavya Türklerinin II. Dünya Savaşı esnasında yaşadığı sıkıntılar, giriştikleri varlık yokluk mücadelesi ve sonunda Türkiye'ye göç etmeleri anlatılmaktadır. Roman, bu yönüyle de dış Türkler ile ilgili bir eserdir. Bu makalede eserin konusunun ana hatlarının verilmesinin yanı sıra dayandığı gerçeklik ve verilen mesajlar bağlamında sorgulanması amacı güdülmektedir.

a) Romanın Konusu

Drina'da Son Gün (Baysal 1974: 374 s.) bir otobüs yolculuğuyla başlar. 18 Temmuz 1941 günü Priyepoye'den Taşlıca, Priboy ve Vişegrad yolcularını alan otobüs yola koyulur. İçinde Sırp, Arnavut ve Türklerin bulunduğu otobüs, yolda Alman askerî araçları tarafından durdurulur ve didik didik aranır. Alman askerleri, Popoviç denen kişinin tavuklarını alır ve kendisini de tutuklarlar. Bu olaydan sonra yoluna devam eden otobüste çeşitli konuşmalar gerçekleşir. Kucağında çocuğuyla seyahat eden Bsenka adlı Sırp kadını, milliyetçi Sırp çeteleri olan Çetniklerin liderlerinden Neniç ve Mihayloviç'ten övgüyle bahseder. Bu sözleriyle otobüsteki diğer yolculardan büyük bir tepki gören, hatta fiziksel müdahaleye maruz kalmak üzere olan Bsenka'yı otobüsün Muyo adlı Türk muavini zor kurtarır. Bu sırada, Yugoslavya genelinde hatırı sayılır bir Türk ailesi olan Selmanoviçlerin en çok sözü geçen üyesi olan Rıza Selmanoviç'in çiftliğinde çalışan Mehdi Azamoviç de konuşmalara katılır. Sırpların zarar verdiği diğer Türkler, Neniç ve Mihayloviç'in Türklere uyguladığı vahşeti anlatır. Dürkoviç adlı bir Sırp yolcu ise hayatı boyunca Türklerin arasında yaşadığını ve Türklerin çok iyi insanlar olduklarını söyler. Motoru arıza eden otobüs bir süre sonra Çetnik diye şüphelendikleri kişilerle durdurulur. Ancak Arnavut çetecileri olan bu kişiler, araçtaki tüm Sırpı kurşuna dizmek üzere götürür. Türk dostu Dürkoviç öldürülürken, Bsenka adlı Sırp kadın ve çocuğu öldürülmekten son anda kurtulur. Otobüs yolculuğunun anlatımı Azamoviç'in araçtan inmesiyle sona erer.

Selmanoviçlerin çiftliğindeki evine giden Azamoviç, geceleyin evinin bahçesindeyken birtakım sesler duyar. Korku içinde beklerken bir süre sonra, gelenin kendisi gibi çiftlikte çalışan Sırp arkadaşı Mordaç olduğunu fark eder. Mordaç, Azamoviç'e, kendisinin bağımsız Yugoslavya'nın kurulması için Çetniklere katıldığını, Neniç ve Goril İpan'ın çetesine girdiğini, bu sayede Almanlarca öldürülen karısının intikamını alacağını söyler. Mordaç ayrıca, Goril İpan'ın Selmanoviç'ten erzak yardımı talep ettiğini ve kızı Elmasa'yı istediğini, eğer onun bu taleplerini yerine getirmese Selmanoviçlerin çiftliğine baskın düzenleyeceğini de belirtir. Gelen köpek sesleri üzerine Mordaç, Alman askerlerin kendisini aradığını söyleyerek apar topar kaçar. Bu yüzden tüfeğini Azamoviç'in odasında bırakır. Azamoviç telaş içinde tüfeği yatağına saklar. Biraz sonra Alman askerleri araçlarını sebze ekili bahçelerden geçirip Azamoviç'in kapısını çalarlar. Alman askerlerinin bütün ısrarlarına rağmen Azamoviç, bir Türk düşmanı olan arkadaşı Mordaç'ı ele vermez. Evi arayan askerler tüfeği bulurlar ve Azamoviç'i tutuklayıp karargâha götürürler. Bir tuvalet görünümü arz eden ve bu nedenle çok kötü kokan bir hücrede hapsedilen Azamoviç pisliklerle dolu zemine çökemediği için, hayatında ilk kez ayakta uyumak zorunda kalır.

Azamoviç'in çalışmanı olduğu Selmanoviç, Selman Paşa'nın soyundan gelen, Yugoslavya'da hatırı sayılan bir kişidir. Üniversite eğitimi için İngiltere'ye gönderdiği oğlu Dünder'dan haber beklemektedir. Bir sabah, gazetelerde kendilerinin de tanıdığı, Türk dostu bir kadın olan Mitza'nın Çetnik lideri Neniç'le ilişkisi olduğu gerekçesiyle Almanlarca kurşuna dizildiğini öğrenir ve çok şaşırır. Komşu ailelerden biri olan Osmaniçlerin oğlunun gelişi ise onların yeni bir şaşkınlığa düşürür. Baba Osmaniç, Çetniklerce saldırıya uğramış ve öldürülmekten son anda Alman askerleri sayesinde kurtulmuştur. Apar topar Osmaniç'in evine giden Selmanoviç, Doktor Metroviç'i çağırır. Bir Türk olan Doktor Metroviç artık Türklerin de Balkan'a çıkmalarının gerektiğini düşünür ve bu konuyu Selmanoviç ile tartışır. Birkaç gün sonra Azamoviç'i ziyaret etmek ve Türk mezarlığına gitmek üzere arabacısı Nezir'le yola çıkan Selmanoviç, mezarlık dönüşünde karşısında bir kalabalık bulur. Kalabalık, bir Çetnik'in ölüsü etrafında toplanmıştır. Türklerin öldürdüğü bu Çetnik, Davutiç adlı bir Türk'ün iki gün sonra evlenecek kızı Saima'ya tecavüz etmiştir. Bu nedenle öldürülmüştür. Selmanoviç, Davutiç'e bir mektup verir ve onu kasabaya, Doktor Metroviç'in yanına gönderir. Selmanoviç artık Türklerin de hakkını silahlı mücadele ile arama zamanının geldiğine karar verir. Arabacısı Nezir ile Azamoviç'in evine geldiklerinde ise gördüklerine inanamazlar. Sebze bahçesinin üzerinden geçen askerî araçlarının ezdiği bitkiler onları karşılar. Evde ise Mordaç'ın bıraktığı zannedilen bir mektup bulurlar. Mektupta Mordaç kendisini ele vermediği için

Azamoviç'e teşekkür etmektedir. Selmanoviç kaymakama başvurarak Azamoviç'i kurtarmayı düşünür. Ancak kaymakam Bruno öldürülür.

Azamoviç ve kurşuna dizilerek öldürüldüğü söylenen ancak gerçekte sağ olan Mitza, Alman generali Alfons Karr tarafından sorgulanır. Mitza çocuklarının önünde kurşuna dizilir; sonra Azamoviç de kurşuna dizilir. Bütün bu gelişmeler üzerine Türklerin ileri gelen kişileri bir araya gelir ve Türk-Divisa adlı teşkilatı kurarlar. Balkan'a çıkan bu teşkilat hemen faaliyetlere başlar. Bunun üzerine Türklerin de saydığı kişilerden biri olan Peder Yuvan, Selmanoviç ve Müftü Bedroviç'i ziyarete gelir ve karşılıklı saldırıların insanlığa yakışmadığını söyler. Belgrad'daki kardeşini bulmak üzere bu şehre giden Selmanoviç, kardeşinin Üsküp'e doğru yola çıktığını öğrenince bir otobüsle geri dönmeye karar verir. Otobüste Türklerin Nevesni'de katliama uğradıklarını öğrenir. Otobüs Nevesni'ye gelince herkes bu olayın dehşetine tanık olur. Selmanoviç burada Doktor Metroviç'le karşılaşır, biraz sonra Doktor Metroviç'i Almanlar tutuklar, Selmanoviç buna engel olmak ister, ancak başaramaz. Karlı yolda yoluna devam eden otobüsü Çetnikler durdurur. Birkaç Türkü hemen öldürürler, diğerlerini ise bir mağaraya götürürler. Mağarada bir papaz olan Pob Duiyç, Stevan ve Azamoviç'in bindiği otobüste yolcu olan sonradan çocuğunu bir yere bırakıp Çetniklere katılan Bsenka vardır. Çetniklerden biri olan Stevan onu dışarıya götürür. Selmanoviç kaçmayı dener ama biraz sonra yakalanır. Stevan, Selmanoviç'le konuşur ve kendisinin Selmanoviç'in askerlik arkadaşı Stikoviç olduğunu söyler ve askerde kendisine yaptığı yardımı hatırlayarak onu kimseye sezdirmeden serbest bırakır. Bu sırada silah sesleri duyulur. Türk-Divisa teşkilatına mensup kişiler baskın yapmıştır. Ölenlerin arasında Stikoviç de vardır.

Selmanoviç'in oğlu Dünder, savaşı öğrenci olarak bulunduğu İngiltere'de yaşamaktadır. Kaldığı pansiyonun sığınağında kız arkadaşı Mary, pansiyonun sahibi Fransız kadın, Profesör Charles Brown ve Mr. Houdsun gibi kişilerle birlikte konuşarak vakit geçirmektedirler ve bir yandan da Almanların hava bombardımanı devam etmektedir. Sığınaktakiler sosyalizmden muhafazakârlığa, bir dizi siyasî ve sosyal konu üzerinde konuşur. Bu sırada kendisinden hamile kalan sevgilisi Mary'nin pansiyondaki ilaçlarını almak üzere dışarı çıkan Dünder kendini bir anda bombardımanın altında bulur. Hemen pansiyona koşar. Biraz sonra pansiyon havaya uçurulur. Bir yerde sıkışmış ama hâlâ canlı olan Dünder uçaklardan açılan ateşle ölür.

İşgal komutanı, Müftü Bedroviç'i tutuklar, ancak hemen ardından Çetnikler de Müftü Bedroviç'i kaçıtır. Buna karşılık olarak Türk-Divisa yöneticileri toplandıkları Vatra adlı bir mağarada Peder Yuvan'ı kaçırmayı ve Müftü Bedroviç'i kurtarmayı tartışırlar. Selmanoviç Peder Yuvan'ın kaçırılmasına karşı çıkar. Diğer yöneticiler de bunu bir süre için

ertelerler. Ancak Müftü Bedroviç'i kurtarmak için tecavüze uğrayan Saima'yla evlenmiş Halit Miyasiç'i görevlendirirler. Miyasiç, Sırp kimliği ile birkaç gün süren bir yolculuktan sonra Bedroviç'i işkence yaparak öldürecekleri Kurban Bayramı'nın ilk gününde Goril İpan'ın bulunduğu yere gelir. Bedroviç'i altı ısıtılan bir tepsinin üstünde çıplak ayak bırakarak işkence yaparlarken ortaya atılır ve Goril İpan'ı öldürüp Bedroviç'i kaçıtır. Ancak arkalarından diğer Çetniklerin attıkları kurşunlar ikisini de öldürür.

Romanın sonunda Selmanoviç'in karısı, kızları ve komşuları Osmanlıların Türkiye'ye gitmek üzere yola çıkışları anlatılır. Peder Yuvan onları güvenli bölgeye kadar geçirebilmek için onlarla birlikte gider. Yolda Çetniklerin saldırılarına uğrarlar. Peder Yuvan ve birkaç Türk öldürülür. Kadınları alıkoyarlar, bu sırada Türk-Divisa ile Partizanlar onları kurtarır ve otobüs durağının olduğu yere giderler. Ertesi gün, romanın başında anlatılan otobüsün şoförü, Selmanoviç'in karısı ve diğer Türk yolcularla birlikte Türkiye'ye gitmek üzere otobüsünü hareket ettirir.

b) Romanın Dayandığı Gerçeklik

Drina'da Son Gün romanı yaşanmış birtakım olaylara ve gerçekte yaşamış bazı şahısların hikâyelerine dayanmaktadır. Romanın başında *Drina'da Son Gün*'ün gerçekten yaşanmış olan olayların bir yansıması olduğu, kahramanlardan bir kısmının yaşadığı, bir kısmının ise ölmüş olduğu ve şahıs isimlerinin değiştirilmediği özellikle belirtilmiştir. Ayrıca romanın sonunda 6-7-8 Aralık 1971 tarihlerinde Cumhuriyet gazetesinde Nuri Özdemir'in Rıza Yenerer (Rıza Selmanoviç'in yeni adı) ile yapmış olduğu roportajın tam metni verilmiştir. Bu roportajda Rıza Yenerer, Yugoslavya'da başından geçen tehlikeli ve tesadüflerle dolu olayları anlatmıştır. Neveslin'de adliyede sevilen bir memur oluşunu, Mustafa Yugo önderliğindeki Türklerin orada Çetniklere karşı 28 gün direnmelerini, Taşlıca'daki ailesini görmek üzere bindiği kamyonu yolda Çetniklerin durdurmasını, Çetniklerin elinden askerlikten tanıdığı Steva sayesinde kurtularak Hırvatistan'a gidişini anlatan Rıza Yenerer, aksiliklerin orada da yakasını bırakmadığını, hapse atıldığını, hapisten de yine bir tesadüf sayesinde kurtulduğunu belirtir. Bu tesadüf hapiste tutulduğu kentin kaymakamının akrabası Kamil Selmanoviç olmasıdır. Rıza Yenerer Taşlıca'ya vardıktan sonra Çetnik saldırılarından korunmak için Bosna'ya geçme aşamasında da bir hayli tehlike atlatır.

Romanda Rıza Yenerer'in anlattıklarının bir kısmının romanın kurgusu içinde doğrudan veya değiştirilerek kullanıldığı görülmektedir. Rıza Yenerer, röportajda, kamyonla seyahat ederken aralarında Pop Duiyç ve Steva'nın da bulunduğu kişilerin kendilerini alıkoyduklarını

tıpkı romanda anlatıldığı gibi Steva adlı Çetnik'in kendisini diğer rehinelere ayrı bir yere götürdüğünü, bu kişinin orada kendisinin asker arkadaşı olduğunu söylediğini ve yanına birkaç adam verip kendisinin güvenli bir şekilde yoluna devam etmesini sağladığını anlatır. Rıza Yenerer, Çetniklerin katliam yaptığı sıralarda Neveslin'de görev yapmıştır. Yenerer *Drina'da Son Gün*'de Çetniklerin elebaşı olarak geçen Pob Duiç'i de anlatır. Rıza Yenerer, romanda Goril İpan'ın gerçekleştirdiği söylenen ısıtılan bir tepsinin üzerine yalın ayak bırakma işkencesini, Pob Duiç'in Müftü Bedroviç'e Kurban Bayramı'nın ilk gününde gerçekleştirdiğini ifade eder. Röportajın Cumhuriyet gazetesindeki yayımında yazar Faik Baysal ve roportajı gerçekleştiren Nuri Özdemir'le birlikte görüntüleyen fotoğrafın dışında Rıza Yenerer'in başka bazı fotoğrafları da yer almaktadır. Yine bu röportajdan Yenerer'in 1958 yılında Türkiye göç ettiğini, roportajın yayımlandığı 1971 yılında 76 yaşında olduğunu öğrenmek de mümkündür. Röportajda Rıza Yenerer'in başından geçen, ancak romanda bir karşılığı olmayan olaylar da bulunmaktadır. Zaten yazar Faik Baysal da eserin başında, romanın gerçek olayların yansıması olduğunu ifade ederken, eserin gerçeğin doğrudan ve bire bir anlatımı olmadığını dolaylı olarak vurgulamış ve böylelikle eserin gerçek olaylar ve durumlarla olan ilişkisinin sınırını belirlemiştir.

c) Romanın Tarihsel Arka Planı

Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Provakosyanı* adlı kitabında II. Dünya Savaşında Yugoslavya'nın önemli bir bölümünü işgal eden Nazilerin Sırbistan'da bir işgal yönetimi oluşturduklarını, Kosova'nın İtalyan işgalindeki Arnavutluk'a, Makedonya'nın Bulgaristan'a, Slovenya'nın bir bölümünün Macaristan'a, Slovenya'nın güney bölümüyle Dalmaçya'nın ise İtalya'ya verildiğini ve bağımsız bir Karadağ devletinin kurulmasının öngörüldüğünü belirtmektedir (Bora 1995: 49). Aynı tarihlerde Hırvatistan'da Nazilerin desteğini arkasına alan Ante Paveliç önderliğinde "asi" anlamına gelen milliyetçi Ustaşa örgütü hâkim durumda bulunmaktadır. Bora, I. Yugoslavya devletindeki Sırp hegemonyasının doğurduğu tepki ile hareket eden Ustaşa'nın Nazilerin yaptığı katliamlara benzer şekilde on binlerce insanı katlettiklerini belirtmektedir (Bora 1995: 51). Bora, kitabında ayrıca, araştırmacı Vladimir Dediye'in Ustaşa'nın yaklaşık 800 bin Sırp, Müslüman, Yahudi ve Çingene'yi öldürdüğü şeklindeki görüşüne de yer vermektedir (Bora 1995: 52).

Aynı dönemde Sırp milliyetçileri, romanda kendisinden sıkça söz edilen ve 1945'te Sosyalist Yugoslavya yönetimince idama mahkûm edilecek olan Draja Mihayloviç önderliğinde, Yugoslavya'da Sırp hegemonyasını yeniden kurmak ve sadece işgalci Almanları değil Sırp olmayan bütün milletleri Sırbistan'dan atmak ideali ile yola çıkan Çetnik (çeteci) örgütü de faaliyetlerini geniş ölçüde sürdürmekteydi. Diğer taraf-

ta ise Tito önderliğindeki Partizanlar giderek daha geniş halk kitlelerince benimsenmektedir. Tito'nun başını çektiği hareket zamanla uluslararası konjonktürün de yardımı ile daha fazla öne çıkmaya başlar ve neticede 1945 yılında Sosyalist Yugoslavya devletinin temelleri atılır.

Drina'da Son Gün romanında Alman işgali altındaki Yugoslavya'da iç savaş hâlini alan karışıklıklar, Türk toplumu üzerinde odaklanılarak anlatılmıştır. Eski Yugoslavya'nın II. Dünya Savaşı yıllarında yaşamış olduğu siyasî karışıklıklar, sivillerin kurbanı olduğu katliamlar, yukarıda ayrıntılı bir şekilde verilen bilgilerden de çıkarılacağı gibi oldukça geniş boyutludur ve bu açıdan değerlendirildiğinde romanda, Yugoslavya'nın II. Dünya Savaşı yıllarındaki kaotik durumundan küçük bir kesit sunulmaktadır.

d) Tezli Bir Roman Olarak *Drina'da Son Gün*: "Savaş-Barış Karşıtlığı ve Eğitim ile Tarihe Olumsuz Bakış"

II. Dünya Savaşının acılarını, yıkımlarını, sebep olduğu felaketleri ve Yugoslavya'daki Türklerin bu zor şartlar altındaki yaşama mücadelelerini konu edinen *Drina'da Son Gün*, doğal olarak bir savaş romanıdır. Romanda en çok savaş ve onun karşıtı olan barış kavramları üzerinde durulmaktadır. Rıza Yenerer'in eski Yugoslavya'da başından geçen bazı olaylardan yola çıkılan romanda Balkan Türklerinin trajedisi dile getirilerek daha geniş bir perspektife sahip olmakla yetinilmemiş, II. Dünya Savaşı örneğinden yola çıkmak suretiyle tüm insanlığın ortak konuları olan savaş ve barış kavramları üzerinde derinlemesine durularak romana evrensel bir boyut da kazandırılmıştır.

Bütün roman boyunca savaş ile ilgili olumsuz duygu ve düşünceler çeşitli kahramanlar aracılığı ile okura defalarca aktarılmıştır. Ayrıca savaşın sebepleri, barış içinde yaşamının yolları ve belki de en önemlisi savaş içinde bile insanî bir davranışın nasıl sergilenebileceği konuları üzerinde de durulmuştur. Ancak romanda eğitim ve tarihe olumsuz yaklaşım konusundaki örneklerle geçmeden iki büyük düşünüre, sırasıyla Bertrand Russell ve Peter Sloterdijk'in savaşların doğmasında eğitim ve bilginin önemine değinen görüşlerine başvurmak yerinde olacaktır.

Russell, *Özgür Düşünce ve Resmi Propaganda* başlıklı denemesinde 'kuşku duyma arzusu'nu öğütlemek istediğini belirterek inançlarımızın hiçbirini tam olarak doğru sayılmadığını, hepsinde en azından bir belirsizlik ya da bir hata gölgesinin mevcut olduğunu ifade eder (Russell 1996: 163-189). Russell inançlarımızın doğruluk payını arttırma yöntemlerinin ilgili bütün tarafları dinlemek, konuya ilişkin bütün olguları saptamaya çalışmak, karşıt görüşte olan kişilerle tartışarak kendi önyargılarımızı kontrol altında tutmak ve yetersiz olduğu ortaya çıkan bir hipotezi bir yana bırakmayı kendimize alıştırmak olduğunu, bu yöntemlerin bilimde uygu-

landığını ve bilimsel bilgi birikimini oluşturmakta başarılı olduklarını belirtir (Russell 1996: 169).

Dinde ve politikada bilimsel bilgi denilebilecek hiçbir şey olmadığı halde herkesin dogmatik bir inanç sahibi olmaya kendini mecbur hissettiğini ve bu inancın açlık, hapis, savaş pahasına desteklenmesi ve farklı düşüncelerle korunması gerektiğine inandığını dile getirir (Russell 1996: 170). Yine Russell'a göre, bu konularda insanlara geçici olarak agnostik düşünce yapısı benimsetebilmiş olsaydı çağdaş dünyadaki kötülüklerin onda dokuzuna çare bulunabilmiş olacaktı ve üstelik savaşlar da olanaksız olacaktı, çünkü her iki taraf da hataların karşılıklı olduğunu görecekti. Yine ona göre bu durumda zulüm sona ermiş olurdu ve eğitim zihni daraltmayı değil genişletmeyi amaçlardı.

Russell ayrıca, rasyonel kuşku koşulunun iyi bir şey olduğu kabul edildiğinde dünyada bu kadar çok irrasyonel kesinliğin var olma nedenlerinin araştırılmasının büyük önem kazandığını, bu kesinliğin büyük kısmının insanlarda var olan irrasyonellikten ve safdillikten kaynaklandığını, ancak doğuştan var olan bu zihinsel ilk günah tohumunun başka faktörlerce de beslenip geliştirildiğini ileri sürer (Russell 1996: 172). Ona göre bu faktörlerden en etkili olan üçü, propaganda, ekonomik baskı ve eğitimidir.

Russell, propagandanın kanıtlar öne sürmekten çok, inançlarımızın irrasyonel kaynaklarını harekete geçirdiğini, ekonomik örgütlemenin uygulamada tekelleşme noktasına vardığı bütün ülkelerde kısıtlamada bulunduğunu belirtir. Russell bu faktörlerden biri olan eğitim üzerinde de durur ve *Drina'da Son Gün* romanında çeşitli kahramanlar aracılığıyla dillendirilen eğitim ve tarihle ilgili olumsuz yaklaşıma benzer bir yaklaşım ortaya koyar:

“Gelişmiş bütün ülkelerde ilköğretim devletin sorumluluğundadır. Öğretilenlerden bazıları doğru olmadığı, onları düzenleyen yetkililerce de bilinir. Yine birçoğunun yanlış olduğu, en azından kuşku götürür olduğu, önyargısız herkes tarafından bilinir. Tarih eğitimini ele alalım. Tarih ders kitaplarında her ulus yalnızca kendini yüceltmeyi amaçlar, bir kimse kendi yaşamöyküsünü yazarsa, ondan biraz alçak gönüllü olması beklenir; ama bir ulus kendi yaşamını yazarken, övüncün ve aşırı kendini beğenmişliğin artık sınırı yoktur. Benim çocukluğumda okul kitapları Fransızların fesat, Almanların erdemli olduğunu öğretirdi; şimdi tam tersini öğretiyorlar. Her iki durumda da gerçeğe en ufak bir saygı gösterilmemektedir.” (Russell 1996: 172).

Çağımızın önemli düşünürlerinden biri olan Peter Sloterdijk de *Dünyaya Gelmek-Dile Gelmek* adıyla Türkçe'ye çevrilen eserinin *Dünya*

Sözü ve Dünya Yazını başlığını taşıyan bölümünde dilin insanı biçimlendiren, Sloterdijk'in deyimiyle 'dövmeleyen' yönünü ele alır ve "Yeni kuşağın dilbilimsel dövmelemesi yoluyla, toplumun yaş gruplarını ulusal tarihsel bir sürekliliğe bağlayan aktarma eylemi gerçekleşmiş olur." (Sloterdijk 2005: 133) düşüncesini ileri sürer. Sloterdijk ayrıca ülkeler arasında gerçekleşen savaşların kökeninde de dilin bu kodlayıcı, dövmeleyici yönünün bulunduğunu, hatta ulusal dilin konuşanı olarak her insanın baskıcı bir halkbilimine, folklorla tutsak edildiğini dile getirir. Sloterdijk, aşağıda alıntılanan ifadeleriyle dil aracılığıyla aktarılan ve insanların duygu ve düşüncelerinin alt yapısını oluşturan bilgiler ağının tarihsel süreç içinde oynadığı büyük role vurgu yapmaktadır:

"Ulusal diller gerçek etkilerine göre de dünya savaşlarının araçlarıdır. Ulusal dillerde halklardan nefret etme aktarılmaya devam eder, ana dillerde kardeş kıyımları reddedilir; ulusallaştırılmış dinlerin etki alanından uzak dillerde konuşanlara karşı kut-sal savaş için öğütlerde bulunulur. Bu gerçeklerde, tarihe günümüze kadar hükmeden iletişim toplulukların gerçekliği yansır. İnsanların dudaklarından çıkan en korkunç yıkım sloganları, ulusal dillerde haykırılmıştır; aktarma gücü olan iletişim toplulukları, yenilgiye uğrayanların cesetleri ve asimile edilenlerin başları üzerinde dil bağlantılarını konuşmaya devam edenlerdi." (Sloterdijk 2005: 135-36).

Drina'da Son Gün'de de, çeşitli kahramanlar aracılığıyla Russell ve Sloterdijk'inkilere yakın ya da paralel görüşlere sıkça yer verilmiştir. Romanın başındaki otobüs yolculuğu sahnesinde Azamoviç, Sırp milliyetçisi kadın Bsenka'ya kötülük yapılmasına karşı çıkar, insanlara iyilik yaparak onların kazanılabileceğini savunur. Gizlice kendisiyle görüşmeye gelen Mordaç ile tartışan Azamoviç, Mordaç'ın hayatı boyunca Türklerden iyilik ve dostluk görmesine rağmen kendisinin bir türlü Türkleri sevmemesi ve onlara düşman olmasının nedenini şu şekilde açıklar:

"- Asıl suçlu annenle baban, papazlar ve yalanlarla dolu tarih kitapları. Onun için ben sana kızamıyorum. Bir gün sen de yandırdığını ve aldatıldığını anlıyacaksın." (DSG, s. 54).

Savaşla ilgili görüşleri okura iletme ya da hissettirme çabası içinde romanda diyaloglara sıklıkla başvurulmuştur. Rıza Selmanoviç, Müberra ile konuşurken savaşın arkasında yatan en önemli nedenlerinden biri olarak sevgisizliği görür. Selmanoviç, Müberra ile olan konuşmasında savaşın nedenleri konusunda Azamoviç ile benzer görüşler ileri sürer ve eğitimin insanların manevî dünyalarının biçimlenmesindeki etkisine vurgu yapar:

“Yani bir çocuk doğar doğmaz onun kafasıyla kalbini bir yığın saçmalıklar ve yalanlarla doldurmaya başlıyoruz. Kalbini değil de yumruklarını kullanması için elimizden geleni yapıyoruz. Bunun en büyük sorumluları da sapık din adamlarıyla, politikacılardır. İnsanları bunların ellerinden kurtarmak gerek. Din ve politika birleştirici olmalı, ayırıcı ve bölücü değil. Bence bütün tarih kitaplarını yakmalı, yeni kuşaklara atalarının yaptığı rezillikleri okutmamalı. Yüreklarını yalnız sevgi ile doldurmalı. Bizlere bunları okutular da ne oldu? Hiç, hepimiz güzelim dünyanın yerine birer mez-baha bekçisi olduk.” (DSG, s. 99).

Osmaniç’in Çetniklerce ağır bir şekilde yaralanmasından sonra Doktor Metroviç’in Türklerin de artık örgütlenmesi gerektiği ve Türklerin iyi yürekliliğinin cezasını tarihte çok çektiğini belirtmesinden sonra Selmanoviç şu cevabı verir:

“-Bırak şu tarihi Metroviç. Tarih olmasaydı, bugün hiçbiri-miz birbirimizi öldürmiyecektik. Elimden gelse dünyadaki bütün tarih kitaplarını gözümü kırpmadan yakardım.” (DSG, s. 124).

Selmanoviç’in bu ifadelerine karşılık Metroviç, tarihin insanlar için ders alacakları bir bilgi kaynağı olduğunu ve suçu tarihe atmanın doğru olmayacağını söylerse de Selmanoviç ona aynı gerekçelerle daha önce dile getirdiği görüşleri bir kez daha açıklayarak şu şekilde cevap verir:

“-Hayır, biz haklıyı haksızdan ayırmaya çalışıyoruz. Eğer insanlar daha iyi, gerçeklere dayanan eğitim sistemiyle eğitilseler-di belki o zaman hukukun da dünyada yeri olmayacaktı. İnsanların eline ders alsınlar diye tutuşturduğumuz tarih kitapları onları kötülüğe itiyor. Birbirlerini bir türlü sevmeyi öğrenememelerinin en büyük nedenlerinden biri de bu. Benim bildiğim kötülük te iyilik te insanla birlikte doğmaz, insan bunları sonradan öğrenir.” (DSG, s. 124-25).

İçinde bulunulan savaş hâli beraberinde, insanların daha huzurlu ve mutlu yaşabilecekleri bir dünya tasavvurunun dayanacağı temel değerleri de dolaylı olarak belirlemektedir. Azamoviç Alman generalle olan konuşmasında bir an büyük bir kine bürünür ve hemen kendisinin neden böylesine insana yakışmayan bir duyguya büründüğünü sorgular ve bütün suçlunun savaş ve savaşı çıkaranların olduğuna kanaat getirir. Yazar, bütün bunlara karşılık Azamoviç’e gelecek mutlu dünyanın tasavvurunu şu şekilde yaptırır:

“Buna rağmen Azamoviç bütün umutlarını yitirmiş değildi. Çılgınların büsbütün rezil ettiği bu dünyanın yerine bir gün aklın

ve insan sevgisinin hakim olduğu yepyeni bir dünyanın kurulacağına inanmaya çalışıyordu." (DSG, s.199).

Selmanoviç, Müftü Bedroviç'in kaçırılmasına misilleme olmak üzere Peder Yuvan'ın kaçırılması fikrine şiddetle karşı çıkar. Türk komutanı Hatipoviç'in savaş esnasında insanlık duygularını bir yana bırakmak gerektiği düşüncesine yine tarihi olumsuz bir şekilde değerlendirerek şu şekilde itiraz eder:

"-Ben buna karşıyım. Tarihte kahraman olarak tanıtılan, gerçekte bir canavar olan rezillerin durumuna düşmeyelim biz de." (DSG, s. 305).

Tarihe yönelik olumsuz bakış sadece Azamoviç ve Selmanoviç ile sınırlı değildir. Romanın Dünder Selmanoviç'in İngiltere'deki pansiyondaki yaşamını anlatan bölümünde benzer görüşler bu kez Profesör Charles Brown tarafından aktarılır. Ona göre insanın mutluluğuna giden tek bir yol vardır, o da hiçbir işe yaramayan rejimleri, siyaset adamlarını en kısa zamanda kaldırmak ve milletlerin yönetimini kadınların eline vermektir. O geleceğin dünyasının kadınların dünyası olduğunu ve bu gerçekleştiğinde insanların şimdikinden daha mutlu olabileceklerini savunur. Profesör Charles Brown aşağıda alıntılanan ifadelerinde görüleceği gibi tarihi bir olaylar mezarlığı olarak görür:

"-Çağdaş Nerolar, Üniversite'yle yurtları da bombalamışlar. Yüzlerce öğrenci molozların altında kalarak ölmüş. Her yerde yangınlar çıkmış. İtfaiye daha birçok yangını söndürememiş. Ama hiç merak etmesinler. Tarih denen olaylar mezarlığı bu cinayetleri de sayfalarına aktarıyor." (DSG, s. 286).

Romanın son sayfalarına yaklaşırken benzer görüşler bu kez Peder Yuvan tarafından dile getirilir. Peder Yuvan da yukarıda benzer görüşleri dile getiren diğer kahramanların ifadelerinin çerçevesi içinde kendi görüşlerini şu şekilde belirtir:

"Öcün insana kazandıracığı zafer geçicidir ve bu yenilen kişinin öç almasına yol açar. İnsanlık bu yalancı zaferlerden gerçek zaferleri ayıramadığı için kana bulandı. Ben zafer deyince bütün insanların din ve ırk ayrılıklarını bir tarafa bırakarak birbirleriyle şu bereketli toprakların üstünde kardeşçe kucaklaşacakları günü anlıyorum." (DSG, s. 355).

Benzer görüşleri dile getiren diğer kahramanlar gibi Peder Yuvan da insanların durmadan savaşmalarına epistemolojik bir temel sağlayan tarihe, yanlış eğitim ve kültür politikalarına şiddetle karşı çıkar ve geleceğin mutlu dünyasının ana hatlarını şu şekilde çizer:

“Çocuklarımızı hep aynı düzeyde eğittiğimiz, onları tarihin çamurlu sayfalarında dolaştırmadığımız gün, onlara dünyanın en uzak köşesinde bulunan, yaşamı süresince hiç göremeyeceği bir insanı bile saymasını ve sevmesini öğrettiğimiz gün sizin o eli kanlı zaferinin bu güzelim topraklardan pılısını pırtısını toplayıp bir daha gelmemek üzere gidecektir.” (DSG, s. 355).

Savaşın yaşamlarını genelde çok olumsuz etkileyen bazen ise tamamen ortadan kaldıran olumsuz şartlarına karşılık insanlar gelecekte yaşanabilir bir dünya hayalini kurmayı da göz ardı etmezler. Peder Yuvan’ın gelecekteki yaşanabilir bir dünya tasarımı da yukarıda alıntı yapılan diğer kahramanların görüşleriyle paraleldir ve bilhassa insanların eğitimlerinin onların üzerindeki etkisi konusunda yoğunlaşmaktadır:

“Yeni kurulacak dünyamızda insanlar bir daha böyle acı günlerle karşılaşmayacaklar. Aynı suçları işlememeleri için çocuklarımıza çektiklerimizi anlatmalı, ama bunu yaparken de çok dikkatli olmalıyız. Onların körpe ruhlarında özellikle kin ve düşmanlık duygularını uyandırmaktan kaçınmalıyız. Her birinin kalbine yalnız ve yalnız insanlık sevgisini yerleştirmeliyiz. (DSG, s. 358)

Romanda savaş-barış karşıtlığını işlenirken Vardar nehrinin akış düzeni de dikkate alınır. Vardar Nehri, Yukarı Vardar-Aşağı Vardar şeklinde insanî özellikler atfetmek suretiyle kişiselleştirilir. Romanda Vardar Nehri’nin yukarıda hırçın, bağırıp çağırır gibi, öfkeli bir şekilde akarken, daha aşağılarda Treska kentinde ise dingin ve sakin bir görünüm aldığı belirtilmektedir. Bu nedenledir ki Treska kentinde insanlar birlikte, iç içe yaşarlarken bunun aksine yukarıda Vardar Nehri kenti ikiye bölmüştür ve bu ikiye bölünmüşlük kentte yaşayan insanları da kapsamına almış, nehrin bir kıyısında Hıristiyanlar bir kıyısında Türkler toplanmıştır. Romanda çeşitli milletlere mensup insanlara adil davranmaya gayret gösteren Kaymakam Bruno’nun öldürülmesi olayı anlatılırken Vardar Nehri’nin yukarıda büründüğü hırçın hâlin, yani savaşa arzusunun insanları tarih boyunca dürttüğü şu şekilde ifade edilir:

“Kısaca tarihin akışına uygun olarak her şey yukarı Vardar’a hizmet ediyordu. Treska bir kere daha yenilgiye uğrayacaktı.” (DSG, s. 164).

Milletlerin ya da daha dar anlamda toplulukların arasındaki savaş ve barış kavramlarının ya da durumlarının karşıtlığının tek tek insanlar arasındaki yansıması düşmanlık ve dostluk şeklindedir. *Drina’da Son Gün* romanı kahramanlar arasındaki ilişkiler açısından incelendiğinde yukarıda alıntılanan kimi görüşleri örnekleyen davranışlarla karşılaşılır. Romanın kahramanları bu iki duyguyu kişisel ve toplumsal açıdan olmak üzere iki türlü yaşarlar. Türklere karşı gerçekleştirdikleri kanlı eylemler-

den dolayı Sırlara düşman olan Selmanoviç, karısı Şevval Ana ve diğer Türkler, Peder Yuvan'a saygı duyarlar. Selmanoviç, Türk-Divisa'nın mağarada yapılan toplantısında Peder Yuvan'ın kaçırılmasına karşı çıkar ve savaşın bir insanlık ayıbı olduğunu belirtir. Bir Çetnik olan Stevan Türklerin yolunu kesmekte ve öldürmekteyken bir Türk olan asker arkadaşı Selmanoviç'i serbest bırakır. Romanın başında, Taşlıca ve Vişegrad'a giden otobüste Bsenka adlı Sırp milliyetçisi kadına kendi babası da Sırp milliyetçisi Çetniklerin saldırısına maruz kalan Türk muavin Muyo acır ve onu korur. Azamoviç, bir Çetnik olan arkadaşı Mordaç'ı ele vermez, bu yüzden ölümlerle cezalandırılır. Türklere karşı silahlı mücadele veren Mordaç da Azamoviç'in evine bıraktığı mektubunda bu davranışından dolayı ona teşekkür eder. Mordaç ayrıca Türk-Divisa'nın konuşlandığı Vatra mağarasında elinde silah olduğu halde eski çalışanı olduğu Selmanoviç'i ve diğer Türkleri öldürmek yerine kendini öldürmeyi tercih eder. Selmanoviç, Saima'ya tecavüz eden Çetnik'in ayaklarının masum görüntüsünden yola çıkarak, bütün romana hâkim olan tezi, insanların yanlış yönlendirmeler ve bilgilendirmelerle insanlıklarından çıktıkları, canavarlaştıkları tezini bir kez daha ileri sürer. Saima'ya saldıran Çetnik'in ayakları romanın sonlarına doğru ikinci kez Selmanoviç'in gözlerinin önüne gelir. Böylelikle romanın tezi bir kez daha vurgulanmış olur:

"Benim, senin, onun ayaklarıydı. Bir ana dokuz ay dememiş, karnında taşıymıştı onları. Ne zorlukla doğurmuştu onları." (DSG, s. 310).

"Günün birinde bu ayaklar büyüüverdi, çirkinleşiverdi. Kim aldatmıştı bu ayakları böyle. Onlara bir insanın ayakları olduklarını kim ve nasıl unutturmuştu birden? Kim ne yapmıştı da bir gece yarısı bir hayvanın ayakları gibi Saima'ya saldırtıvermişti onları? Bu ayaklar ölümü hak etmemişti. Onların hiç bir suçu yoktu. Asıl suç onları binbir yalanla aldatmış olanlarındı." (DSG, s. 310)

Romanın son derece güçsüz olan finalinde okurun dikkati son olarak Drina Irmağı'nın savaşta aldığı yeni görünümüne çekilir. Drina Irmağı'nda, öl(dürül)müş insanların cesetleri yüzmektedir. Kıyılarındaki insanlar daha güvenli yerlere gitmek üzere yollara düşmüşlerdir ve onlar ilerledikçe Drina Irmağı ve hatıralar geride kalmaktadır.

e) Mekân ve Zaman

Faik Baysal eserine Drina Irmağı çevresindeki yerleri mekân olarak seçmiştir. Özellikle Taşlıca ve Manastır civarı olayların geçtiği yerlerdir. Selmanoviç'in Belgrad yolculuğunun, Neveslin izlenimlerinin ve İngilterede'ki Dünder'in yaşantısının anlatıldığı satırlarda mekân geniş-

ler. Belgrad yolculuğu savaşın başkentte aldığı görünümünü vermesi açısından önemlidir. Selmanoviç, Alman işgali altındaki Belgrad'da Tito taraftarı olan bazı kişilerin sokak ortasında Almanlarca öldürülüşüne, açlığa, kıtlığa ve bu yüzden kadınların meşru olmayan yollara sapmasına tanık olur. Neveslin'de gördükleri ise tam anlamıyla bir vahşetin görüntüleridir. Romanda 18 Temmuz 1941 tarihiyle başlayan olayların anlatımı ertesi yılın ilkbaharına dek sürer.

Sonuç

Drina'da Son Gün adlı romanda, İkinci Dünya Savaşının eski Yugoslavya sınırlarında yaşayan Türklerin hayatını ne denli olumsuz bir şekilde etkilediği ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Romanda ayrıca, barış içinde yaşayabilmek için, insanları durmadan savaşlara götüren eğitim anlayışlarının ya da sistemlerinin ve tarihe bakış açısının değişmesi gerektiği tezi savunulmaktadır. Böylelikle romanda, bir topluluğun yaşadığı kimi sıkıntıları anlatmadan kaynaklanan dar perspektifle yetinilmemiş, savaş ve barış konularında genel, daha doğrusu evrensel bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu evrensel yaklaşım romanın özgün konusuyla Türk Edebiyatında edindiği yerin yanı sıra, yalnızca Türk okurlarının değil, aynı zamanda dünyadaki tüm okurların da paylaşabileceği bir ortak paydayı ortaya koymasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- BAYSAL, Faik (1974), *Drina'da Son Gün*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.
- BORA, Tanıl (1995), *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, 2. baskı, İstanbul.
- RUSSELL, Bertrand (1996), *Sorgulayan Denemeler*, (Çev. Nermin Arık), Tübitak Yayınları, 6. baskı. Ankara.
- SLOTERDİJK, Peter (2005), *Dünyaya Gelmek-Dile Gelmek*, (Çev. Dr. Gürsel Uyanık-Dr. Ahmet Sarı), Salkımsöğüt Yayınları, Ankara.